

Особливості PR- та пропагандистської комунікації в Радянській Україні

У статті досліджено PR- та пропагандистську комунікації в Радянській Україні. Дослідження проводилися на широкій базі наукових праць зарубіжних і вітчизняних учених. Роль дисидентів у радянському інформаційному просторі досліджують науковці з різних галузей знань, зокрема журналістикознавства, літературознавства, історії.

Ключові слова: пропаганда, PR, дисидентська комунікація, самвидав, альтернативне джерело інформації.

Керівництво Української РСР прагнуло одиниці потоків інформації, щоб створити відчуття правди в ієрархічному суспільстві. У період «хрущовської відлиги» почали просочуватися відомості про права і свободи людини в країнах Заходу. Для блокування альтернативних джерел інформації керівництво СРСР використовувало різні методи боротьби з дисидентами як у фізичному, так і в інформаційному просторі.

У СРСР багато уваги приділялося пропагандистській комунікації, в основі якої було масове переконання. Пропагандисти спрямовували свою діяльність на корекцію чи зміни в громадській думці та масовій свідомості. Особливо, якщо це стосувалося ідеології. Також в радянському інформаційному просторі використовували й PR-комунікації з метою «формування та підтримання громадської думки про організації чи особи», створення іміджу, зокрема перших осіб КПРС, різноманітних комітетів тощо. Якщо піарники працюють з частиною відображеної реальності, то пропагандисти створюють міфи, використовують непідтвержені факти [1, 38–39]. Наприклад, для емоційного впливу на населення в СРСР штучно створювалися так звані страхи Заходу, холодної війни, тероризму. Використовувалися «м'які» чорні міфи про радянську міліцію, економіку, екологію, технологічні ризики у часи перебудови [2, 664–684].

Відповідно до історичних передумов, соціальної, культурної, інформаційної політики в СРСР дисидентська комунікація як форма інакомислення пройшла шлях розвитку від так званої «хрущовської відлиги» до «перебудови». Проте існує необхідність розглянути особливості PR- та пропагандистської комунікацій в радянському суспільстві на прикладі Української РСР. Об'єктом виступають самвидавні матеріали (інформаційні повідомлення, публіцистичні виступи, художні твори, правозахисні документи) з приватного архіву В. Чорновола та архівні джерела ГДА СБУ. Також знайдені серії пропагандистських публікацій в офіційній пресі проти дисидентів, зокрема у виданнях «Літературна Україна» (1972), «Комуніст України» (1972), «Радянська освіта» (1971).

Відповідно предметом дослідження є особливості PR- та пропагандистської комунікацій в Радянській Україні (1960–1980), спрямованих проти дисидентів.

За мету поставимо визначити роль та взаємовплив PR-, пропагандистської та дисидентської комунікацій у публічній сфері тоталітарного суспільства. Поставлена мета передбачає вирішення наступних завдань:

✓ дослідити умови створення та функціонування PR-, пропагандистської та дисидентської комунікацій;

✓ розглянути пропагандистські та PR-кампанії проти дисидентів в радянських ЗМІ;

✓ проаналізувати прийоми і форми створення та передачі інформації дисидентами.

Методологічною основою дослідження є використання якісних методів журналістикознавства (історичний, біографічний, бібліографічний, журналістський аналіз тексту). У свою чергу результати наукової роботи можуть бути використані під час підготовки лекцій до дисциплін «Історія журналістики», «Теорія та історія соціальних комунікацій».

Причини, які вплинули на зародження дисидентського руху в СРСР, формувалися за допомогою: внутрішніх переконань, які з'являлися внаслідок сімейних або дружніх переконань, західної підтримки, тиску радянської системи, роботи КДБ по створенню власних агентів у цьому середовищі [3, 385]. Обговорення соціально-політичних проблем перейшло у приватно-публічну сферу, де і зародилося дисидентство як соціальне і культурне явище. Як вважає С. Кара-Мурза, дисидентський рух з'явився в 1960-х рр., а в 1970-х рр. став важливим явищем суспільного життя, представники якого стали альтернативною стороною тоталітарної системи, працювали в нових течіях, як «творча меншість», при цьому використовували інфраструктуру офіційної системи, цитували ідеологів комунізму [4]. Тому для збереження домінянної моделі влади в інформаційному просторі, проводилися різноманітні PR- та пропагандистські кампанії в офіційній пресі, на кшталт у виданнях

«Літературна Україна», «Комуніст України», «Радянська освіта» та на ТБ, які засуджували діяльність дисидентів. За допомоги організованої та спланованої роботи КДБ публікувалися відречення від ідей деяких шістдесятників, транслювалися інтерв'ю, прес-конференції з ними тощо.

Пропагандистську та PR-комунікацію розглядають вчені з різних галузей знань, зокрема А. Грамши, Г. Маркузе, Х. Арндт, Ю. Габермас, С. Карамурза, Г. Почепцов, В. Різун та ін. Дисидентську комунікацію як форму інакомислення досліджували вчені з історії, соціології, філософії, літературознавства, мовознавства, психології, суспільствознавства, політології, культурології, журналістикознавства. Зокрема проблему інакомислення розглядали Г. Лукач, Т. Адорно, М. Хоркхаймер, С. Тероу, Г. Кітчелт, Г. Моска, М. Фуко, Р. Мертон, А. Турен, Е. Ноель-Нойман, І. Суслов. Історики також приділяли увагу комунікації в контексті дисидентського руху: Л. Алексеева, І. Майстренко, Г. Касьянов, А. Русначенко, О. Бажан, Б. Захаров, В. Деревінський. Самвидавню активність досліджували А. Блюм, А. Струкова, С. Ушакін, О. Обертас, вплив іноземних радіопередач і їх «глушіння» – Т. Горяєва, І. Утехін, Є. Фінкельштейн, особливості альтернативних медіа – Л. Тимофеева, А. Струкова, І. Брага.

А. Грамші писав про втрату державної гегемонії як процесу зміни громадської думки та свідомості кожного громадянина, трансформації його світу символів, культурної основи суспільства, на чому заснована колективна воля до збереження порядку. Тому інтелігенція є головним чинником у встановленні і підриві гегемонії, адже саме її представники створюють і поширюють в суспільстві ідеології [5].

На думку Г. Маркузе, у комуністичному суспільстві технічний прогрес впливав на рівень економічних показників, а отже відносно стабільний розвиток соціуму. Помірне покращення рівня життя виключило можливість перемін у соціально-політичному житті держави. Тому ідеї та нові цінності дисидентів здавалися абстрактними та нереальними. Маркузе вважав, якщо свобода від потреб стає реальною, то необхідність у правах і свободах втрачає сенс [6].

Х. Арндт і Ю. Габермас дослідили, що у закритому суспільстві дисидентський або опозиційний рух приводить до репресій з боку влади у публічному просторі. Найчастіше комунікація велася з боку дисидентів в інформаційному просторі, а влада або відповідала наклепами в офіційній пресі, або репресіями у фізичному полі. Проте дисидентський рух створювався у приватно-публічній сфері. Ю. Габермас в комунікативній теорії називає такі рухи феноменом політичного відродження. Під час перебудови, коли відбувалися переміни у соціально-політичних процесах, публічна сфера

замінила приватно-публічну, адже можна було дискутувати на заборонені теми. Проте збереглися деякі пережитки радянського комунікативного простору, як приватна сфера особистого життя [7].

Масові переслідування та репресії розпочалися у 1960-х рр. Матеріали майбутніх дисидентів І. Дзюби, В. Черновола, І. Світличного перестали друкувати у таких виданнях, як: «Вітчизна», «Дніпро», «Літературна Україна», «Друг читача», а згодом влада використовувала адміністративні заходи, як звільнення з місця роботи, обшуки інтелігенції, де вилучали сотні примірників самвидаву та друкарські машинки. Таким чином, під тиском цензури дисиденти пішли в самвидав, передавали повідомлення про переслідування, арешти, репресії проти представників української інтелігенції на радіо «Свобода», «Голос Америки», до агентства «Рейтер», преси країн Західної Європи та США. «Тут була не просто додаткова інформація, а інформація, яка базувалася на іншій моделі світу, яка знаходилася в конфлікті з домінуючою моделлю» [3, 388–389].

З середини 1960-х рр. автори самвидаву перестали використовувати псевдоніми або анонімність, почали ставити підписи під власними роботами. Розуміючи небезпеку для себе та для своєї родини, вони прагнули дієвості та ефективності своєї нелегальної інформаційної діяльності. Основна частина матеріалів самвидаву оформлювалася у вигляді петицій, звернень, скарг, протестів, прохань, повідомлень, заяв до офіційних інстанцій (уряд, прокуратура, генеральний секретар КППС та ін.). Тут висвітлювалися питання прав політичних в'язнів, мови, культури, освіти, свобод громадян, національного відродження. За допомогою «самвидаву» тексти шістдесятників були перекладені англійською, французькою, німецькою, китайською та іншими мовами і друкувалися у закордонній пресі. Тому реакція влади на це виявилася у пропагандистській та PR-комунікаціях, спрямованих проти інформаційної діяльності та альтернативних ідей дисидентів.

У 1972 р. знову пройшли масові арешти авторів, видавців, організаторів, поширювачів самвидавних видань. Усі отримали строки позбавлення волі за ст. 62 ч. 1 КК УРСР (антирадянська агітація та пропаганда). Після «хрущовської відлиги» з приходом до влади Л. Брежнєва частина української інтелігенції стала співпрацювати з владними структурами, а інша частина продовжувала протистояти тоталітарному режимові. У цей час набирають обертів національно-визвольний та правозахисний рухи в Україні. Ще одна особливість дисидентів Радянської України та, що вони створювали свої осередки (наприклад, Клуб Творчої Молоді), де зароджувався та існував свій інформаційний простір, де акцентувалося на проблемах, що не висвітлювалися офіційною пресою, та героях сам-

видавних творів (репресовані, політичні в'язні, заборонені автори). У 1987 році виникли Український культурологічний клуб (УКК), Товариство Лева, Українська студентська спілка, Українська Гельсінська спілка (УГС), які мали друковані органи. Так, на основі Української Гельсінської Групи була створена Українська Гельсінська Спілка, на чолі якої був політв'язень Л. Лук'яненко, і яка згодом поділилася на декілька політичних партій. Отже, враховуючи види каналів комунікації, дисиденти використовували не тільки засоби масової інформації (наприклад, виступали по телебаченню як політв'язні, починали друкуватися в офіційній пресі, поновлювати самвидав, випускати бюлетені, листівки), а й засоби масового впливу (художня література, творчі гуртки, брали участь в організації мітингів наприкінці 1980-х рр.) [8, 63].

«Справа Добоша» стала причиною другої хвилі арештів дисидентів 12 січня 1972 року. За даними КДБ, бельгійський студент Я. Добош брав участь у розповсюдженні самвидавних творів, зокрема провідного журналу «Український вісник». У цей самий час працівники КДБ знаходять у З. Франко, онуки І. Я. Франка, твори самвидаву. Під їх впливом вона написала відкритого листа до «Радянської України», де відмовилася від дисидентських ідей. Наступним кроком за сценарієм КДБ дала інтерв'ю на телебаченні. В свою чергу таким чином проводилася прес-конференція з Я. Добошем, де він дав відповідь провідним радянським виданням, що засуджує діяльність дисидентів [9].

Через деякий час студента випустили на волю, проте потрапили за ґрати І. Дзюба, В. Чорновіл та ін. Також «провокаторські свідчення дає на заарештованих і допитуваних студентка КДУ, українка з Чехословаччини Ганна Коцурова» [10, 777], яка передавала до США самвидавні часописи та твори. Праця КДБ в рамках справи «Блок» всередині руху дисидентів ламала інформаційні потоки, що не дозволяло розповсюджувати альтернативну інформацію та створювати нові тексти популярними авторами самвидаву.

У другій половині 1980-х рр. розпочалася пропагандистська кампанія влади проти часописів. Першою стала газета «Вечірній Київ», що надрукувала статтю О. Швеця «Театр тіней...» 19 жовтня 1987 р., спрямовану проти Українського культурологічного клубу та «Українського вісника». Матеріал було передруковано газетами «Вільна Україна» і «Львовская правда». Серію наклепів, спрямовану проти «Українського вісника» очолив друкований орган ЦК КПУ «Радянська Україна». У матеріалі «Інтерв'ю з-під поли» за 13 листопада 1987 року було використано вилучене в американської журналістки М. Коломієць під час її від'їзду з СРСР відеоінтерв'ю з членами редколегії «Українського вісника» В. Чорноволом та

М. Горинем [11, 36–37]. Наприклад, стаття В. Чорновола «Сили застою на позвах з правдою» (УВ. – 1987. – № 9. – С. 133) є оглядом офіційної преси, яка продовжувала нападати на нелегальний журнал «Український вісник». Автор аргументував в огляді і своє бачення національного питання і критикував телевізійників, які тенденційно транслиували частини з цього інтерв'ю. Офіційна преса провела інформаційну кампанію, направлену проти цих двох дисидентів, у вигляді листів трудящих в радянській пресі, зборах, організованих обкомом.

Дисидентські комунікативні потоки базувалися на інших подіях, героях, інтерпретаціях, ніж радянські. Тому вони повинні були вступати в конфлікт з офіційними комунікативними потоками. Проте вони доповнюють один одного. До прикладу, якщо радянські публічні герої віддавали своє життя за вітчизну на війні, то дисиденти як представники Руху опору жертвували собою заради ідеї в мирний період (випадок самоспалення Василя Макухи у Києві).

У другій половині 1980-х рр. дисиденти-політв'язні починають масово вертатися в Україну з заслань та таборів. У цей час відновлюються провідні самвидавні журнали, створюються нові нелегальні видання. Розповсюджувалися машинописні журнали «Український вісник» (ред. В. Чорновіл), «Кафедра» (ред. М. Осадчий), «Євшан-зілля» (ред. І. Стасів-Калинець), «Пороги» (ред. І. Сокульський), «Голос відродження» (ред. С. Набока). Вони активно виступають на телебаченні, організують мітинги.

Таким чином, незважаючи на контроль з боку КДБ за діяльністю неформальної преси, новостворених громадських організацій, публічними виступами дисидентів, потужних офіційних PR- та пропагандистських комунікацій, дисидентські медіа охоплювали все більшу радянську аудиторію. Проблема існування альтернативних медіа, що звертає увагу громадськості на інші повідомлення та надає їм важливості, починає переорієнтовувати та корегувати громадську думку, актуальна й для сучасних мас-медіа. У демократичному суспільстві роль альтернативного джерела інформації відводять мережі Інтернет (на кшталт соціальні мережі, блоги). «Сьогодні підкреслюється анонімність як інструментарій сучасних протестних рухів, що керуються завдяки Інтернету» [3, 169]. Деякі ознаки як пропагандистської, так і дисидентської комунікації присутні й у сучасних інтернет-ЗМІ (наприклад, анонімність коментарів, повідомлень). Тому подальша перспектива дослідження полягає у порівнянні цих медіа як альтернативних джерел інформації.

1. Різун В. В. Теорія масових комунікацій : підручник для студ. 0303 «Журналістика та інформація» / В. В. Різун. – К. : ВЦ «Просвіта», 2008. – 260 с.

2. *Кара-Мурза С.* Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза. – М. : Эксмо, 2007. – 864 с.

3. *Почепцов Г. Г.* Від Facebook'у і гламуру до WikiLeaks: медіакомунікації / Г. Г. Почепцов. – К. : Спадщина, 2012. – 464 с.

4. *Кара-Мурза С.* Евреи, Диссиденты, Еврокоммунисты / С. Г. Кара-Мурза. – М. : Алгоритм, 2002. – 256 с.

5. *Грашши А.* Тюремные тетради [Электронный ресурс] / А. Грашши. – URL: <http://eot.su/node/5638>.

6. *Маркузе Г.* Эрос и цивилизация. Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества / Г. Маркузе ; пер. с англ., послеслов., прим. А. А. Юдина. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2002. – 526 с.

7. *Хабермас Ю.* Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас ; [пер. с нем. под ред.

Д. В. Складнева, послеслов. Б. В. Маркова]. – С.Пб. : Наука, 2000. – 380 с.

8. *Иванов В. Ф.* Аспекты массовой коммуникации. Информация и коммуникация : в 2-х ч. : монография / В. Ф. Иванов. – Ч. 1. – К. : ЦВП, 2009. – 190 с.

9. *Дело с подлинниками докладных записок спецобщений и информации (возврат из ЦК КПУ) // ГДА СБУ.* – Ф. 16. – Оп. 3 (1975). – Пор. 7. – Арк. 300–307.

10. *Чорновіл В.* Твори : у 10-ти т. – Т. 3. / упоряд. Валентина Чорновіл ; передм. М. Косів. – К. : Смолоскип, 2006. – 976 с.

11. *Деревінський В.* На гребені боротьби. Діяльність В'ячеслава Чорновола у другій половині 1980-х рр. : монографія / В. Ф. Деревінський. – К. : УВС ім. Ю. Липи, 2010. – 220 с.

Подано до редакції 24. 03. 2013 р.

Melnykova Olena.

The peculiarities of PR and propagandistic communication in Soviet Ukraine.

The article deals with the investigation of influence of censorship on dissident communication in Soviet Ukraine. Researches were conducted on the basis of scientific works of foreign and domestic scientists. The role of dissidents in Soviet information space in different fields of sciences, in particular, in journalism, literary criticisms, history has been investigated.

Keywords: propaganda, dissent communication, alternative source of information.

Мельникова Е. С.

Особенности PR и пропагандистской коммуникаций в Советской Украине.

Статья посвящена исследованию влияния цензуры на диссидентскую коммуникацию в Советской Украине. Исследования проводились на широкой базе научных трудов зарубежных и отечественных ученых. Роль диссидентов в советском информационном пространстве изучается в различных областях науки, в частности в области журналистики, литературной критики, истории.

Ключевые слова: пропаганда, PR, диссидентская коммуникация, самиздат, альтернативный источник информации.

